

ความงามทางวรรณศิลป์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

THE BEAUTY OF LITERARY ART IN SEPHA KHUN CHANG KHUN PHAEN

วีรกุล เจริญสุข
Veerakul Charoensuk

อาจารย์ สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี
จังหวัดกาญจนบุรี
E-mail: Foamfoam_vrk@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาความงามทางวรรณศิลป์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเพื่อให้ทราบถึงคุณค่าของวรรณคดีเรื่องนี้มากยิ่งขึ้น ผลการศึกษาพบว่า ผู้ประพันธ์เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีความสามารถในการใช้รูปแบบของวรรณศิลป์ที่โดดเด่น 3 รูปแบบ คือ 1) กลวิธีทางเสียง 2) กลวิธีทางความหมาย และ 3) รสวรรณคดี นอกจากนี้ผู้ประพันธ์ ยังสามารถเลือกสรรคำต่าง ๆ มาใช้ได้อย่างเหมาะสม โดยคำที่เลือกมาใช้มักเป็นคำที่เรียบง่ายมิได้ใช้คำที่มาจากภาษาบาลี – สันสกฤต แต่สามารถสร้างความงามทางด้านวรรณศิลป์ได้อย่างเด่นชัดในระดับคำและระดับความ ให้เกิดความไพเราะสละสลวย ทั้งในด้านเสียงและความหมายอันส่งผลไปสู่ผู้อ่านและผู้ฟังให้ได้รับ รสวรรณคดีได้อย่างลึกซึ้ง

คำสำคัญ

ความงามทางวรรณศิลป์ กลวิธีทางเสียง กลวิธีทางความหมาย รสวรรณคดี เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ABSTRACT

This article aims to study about the beauty of literary art in Sepha Khun Chang Khun Phaen in order to understand the value of this literature increasingly. The result shows that the authors of Sepha Khun Chang Khun Phaen are capable of using the outstanding literary art of techniques, which can be categorize into 3 groups, namely, 1) technique of sound, 2) technique of meaning, 3) rasa. Furthermore, the authors can select and use the words appropriately. Most of the words are simple, and they do not use Pali - Sanskrit words. However, they can obviously create the literary art in both words and meaning that affect the sweetness and beauty of sound. So, the literary art in Sepha Khun Chang Khun Phaen can make the reader and listener feeling deeply.

Keywords

The beauty of Literary Art, Technique of sound, Technique of meaning, Rasa, Sepha Khun Chang Khun Phaen

บทนำ

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นวรรณคดีที่มีชื่อเสียง ได้รับความนิยมนับเป็นอย่างมากและคงอยู่คู่กับสังคมไทยมาอย่างยาวนาน เนื่องจากเป็นวรรณคดีที่สามารถสะท้อนภาพวิถีชีวิตของคนในสังคมชนบทธรรมนิยม ประเพณี และวัฒนธรรมของชาติไทยไว้อย่างครบถ้วน (วิเชียร เกษประทุม, 2555) มีการสันนิษฐานว่า *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* น่าจะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจากเค้าโครงเรื่องจริง ตัวละครแต่ละตัวมีชีวิตอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ผู้คนในยุคสมัยนั้นสามารถจดจำและบอกเล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ สืบต่อกันเรื่อยมาแบบมุขปาฐะ ต่อมาก็มีการดัดแปลงโดยเพิ่มเติมเนื้อหาจนมีลักษณะคล้ายกับนิทานเพื่อให้เกิดความสนุกสนานน่าติดตามมากยิ่งขึ้น (ศักดา ปั้นแห่งเพ็ชร, 2517)

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นวรรณคดีที่มีการประสมนักปราชญ์ราชกวีช่วยกันนำเรื่องราวที่เล่าขานสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยามาแต่งขึ้นให้เป็นเรื่องของ “สามัญชน” มิได้เป็นเรื่องของ “ราชสำนัก” มีเนื้อหาที่สนุก สะเทือนอารมณ์ ให้แง่คิด และมีความไพเราะด้วยสำนวนโวหาร (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, 2549) ในทุก ๆ ตอนมีการถ่ายทอดเรื่องราวโดยใช้ถ้อยคำที่เรียบง่ายและเป็นภาษาที่ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถทำความเข้าใจได้ในทันที เช่น

“... เกยหน้าขึ้นเถิดเจ้าพิมเพื่อน แก้มเปื้อนมาจะเซ็ดน้ำตาให้
อย่าโคกนักเลยเจ้าจะเศร้าไป ดวงใจที่ไม่ลืมคำสัญญา ...”

(*เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน*, 2555)

ข้อความจากตัวบทข้างต้น แสดงให้เห็นลีลาของบทประพันธ์ที่มีลักษณะคล้ายกับภาษาพูดเป็นอย่างมาก มีการแสดงกิริยาอาการที่อ่อนโยนของพลายแก้ว (เณรแก้ว) ในขณะที่ปลอมนางพิมพิลาไลย และยืนยันว่าตนจะแต่งงานกับนางตามที่สัญญาไว้ ส่วนในด้านภาษามีความกระชับ ใช้คำง่าย คำศัพท์ที่ปรากฏเป็นคำที่สามารถทำความเข้าใจและสื่อความได้ในทันที ทั้งนี้ยังสามารถสื่อให้เห็นอารมณ์ความรักของตัวละครได้อย่างชัดเจน ซึ่งถือได้ว่าลักษณะดังกล่าวเป็นความงามทางด้านวรรณศิลป์ที่ปรากฏเด่นชัดในตัวบท

นอกจากนี้ *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* ยังได้รับการยกย่องจาก “วรรณคดีสโมสร” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เป็น “ยอดของกลอนสุภาพ” เนื่องจากมีรูปแบบของคำประพันธ์ประเภทกลอนสุภาพที่มีความโดดเด่นทางด้านการใช้ภาษาในลักษณะของการใช้ภาษาที่เรียบง่ายแต่มีความงดงาม แม้ว่าจะมีผู้ประพันธ์หลายคนแล้วนำมารวบรวมขึ้นเป็นเรื่องติดต่อกัน แต่เนื้อหาในแต่ละตอนก็มีความสอดคล้องและดำเนินต่อไปได้โดยมิได้เกิดข้อบกพร่อง รวมทั้งมีความไพเราะทางด้านวรรณศิลป์ในแต่ละตอนปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้ที่ประพันธ์ในแต่ละตอนล้วนเป็น “กวี” ที่มีฝีมือ ทำให้วรรณคดีเรื่องนี้ได้รับความนิยมจากผู้อ่านและผู้ฟังตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (เอกพงศ์ ประสงค์เงิน, 2548)

จากเนื้อหาข้างต้นพอที่จะกล่าวโดยสรุปได้ว่า *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* ถือเป็นวรรณคดีเอกเรื่องหนึ่งในสังคมไทยและได้รับการยกย่องจากผู้อ่านว่า ผู้ประพันธ์แต่ละท่านมีความสามารถ

ในการปรุงแต่งภาษาด้วยถ้อยคำที่เรียบง่ายให้เกิดความงามไพเราะ ซึ่งเป็นความโดดเด่นในเชิงวรรณศิลป์ ดังนั้นผู้เขียนจึงสนใจศึกษาเรื่องความงามทางวรรณศิลป์ในรูปแบบต่าง ๆ โดยประยุกต์ใช้กรอบความคิดของ ธเนศ เวศร์ภาดา (2549) จากเอกสาร “หอมโลกวรรณศิลป์” และสุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (2549) จากเอกสาร “เจิมจันทน์กัสดาล : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย” มาใช้ในการศึกษาเพื่อให้ทราบและตระหนักถึงคุณค่าของวรรณคดีของไทยเรื่องนี้มากยิ่งขึ้น โดยใน *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* ผู้เขียนสามารถจำแนกรูปแบบของวรรณศิลป์ได้เป็น 3 รูปแบบ หลัก ๆ ได้แก่ 1) กลวิธีทางเสียง 2) กลวิธีทางความหมาย และ 3) รสวรรณคดี ดังนี้¹

กลวิธีทางเสียง

กลวิธีทางเสียง คือ เสียงของถ้อยคำที่ปรากฏใน *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* ที่ผู้ประพันธ์ได้สร้างสรรค์วรรณศิลป์อันมีความไพเราะสละสลวยขึ้นมา เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของเนื้อหาในแต่ละตอน กลวิธีทางเสียงดังกล่าวประกอบด้วย สัมผัส และจังหวะ ดังนี้

1. **สัมผัส** เป็นวิธีการสร้างความงามทางเสียงที่ผู้ประพันธ์ในสังคมไทยมีความนิยมมากมักจะประพันธ์โดยการเล่นเสียงสัมผัสภายในตัวบท ได้แก่ สัมผัสสระ พยัญชนะ หรือวรรณยุกต์ เพื่อให้เกิดความไพเราะในด้านเสียงให้กระทบอารมณ์ผู้อ่าน เช่น

“... โจนลงกลางชานร้านดอกไม้	ของขุนช้างปลูกไว้อยู่ดาดชั้น
รวยรสเกสรเมื่อค่อนคืน	ขึ้นขึ้นลมชายสบายใจ
กระถางแก้วแก้วเกิดพิกลแถม	ยี่สุ่นแซมมะสังัดตัดไสว
สมอรั้ดัดตัดทรงกลมละไม	ตะขบช้อยคัตไว้วังหะกัน
ตะโกนาทึงกึ่งประกบยอด	แทงทวยทอดอินพรมนมสวรรค์
บ้างผลิดอกออกช่อขึ้นชูชัน	แสงพระจันทร์จับแจ่มกระจ่างตา
ยี่สุ่นกุหลาบมะลิซ้อน	ช่อนชูชุกลิ่นถวิลหา
ลำดวนกวนใจให้ไคลคลา	สายหยุดหยุดซ่าแล้วเย็นชม ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความงามทางด้านการเล่นเสียงสัมผัสในที่ปรากฏทั้งการสัมผัสสระ และสัมผัสพยัญชนะ ตัวอย่างการสัมผัสสระ เช่นคำว่า ชาน - ร้าน, คำว่า ชาย - สบาย, คำว่า แก้ว - แก้ว, คำว่า รั้ด - ดัด ส่วนตัวอย่างการสัมผัสพยัญชนะ เช่นคำว่า ขึ้น - ชาย, คำว่า แก้ว - เกด - แถม, คำว่า แทง - ทวย - ทอด, คำว่า จันทร์ - จับ - แจ่ม - แจ่ม การสัมผัสสระและการสัมผัสพยัญชนะภายในวรรคแต่ละวรรคช่วยให้เกิดลีลาของเสียงในตัวบททำให้อ่านรู้สึกลึกลับความพลิ้วไหวมีชีวิตชีวาและ มีความไพเราะเป็นอย่างมาก

¹บทความนี้ผู้เขียนขอยกตัวอย่างตัวบทที่มีความงามทางวรรณศิลป์รูปแบบต่าง ๆ ที่ชัดเจนให้เห็นพอสังเขป เนื่องจากในตัวบทแต่ละตอนมีความงามทางวรรณศิลป์รูปแบบต่าง ๆ ปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก รวมทั้งมีข้อจำกัดในเรื่องของจำนวนหน้ากระดาษ

2. **จังหวะ** เป็นวิธีการสร้างความงามทางเสียงในคำประพันธ์ เพราะฉันทลักษณ์ทุกชนิดล้วนมีจังหวะจะโคนตามแบบแผนกำหนด แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าบทประพันธ์บางวรรคหรือบางบทผู้ประพันธ์ตั้งใจที่จะเล่นจังหวะเป็นพิเศษ ได้แก่ จังหวะกระชั้น จังหวะเนิบช้า ทั้งนี้จะขึ้นอยู่กับทางเลือกเสียงของคำแต่ละคำให้เข้ากับบรรยากาศในบทประพันธ์ เช่น

“... หมิ่นหาญอย่างเท้าเงี้ยวพาด	แคล้วคลาดมิได้ช้องต้องปลายชน
เจ้าพลายแก้วฉวยมีดหอมมนตร์	แทงปั้งหนึ่งย่นไม่เข้ามั้น
หมิ่นหาญฟันผับแผนรับผัวะ	เอากริชแยงแทงฉัวะแล้วไพล่หัน
ปิดป้องคล้องแคล้วพันลวัน	สู้กันพักใหญ่ไม่เสียที
หมิ่นหาญถือง้าวยาวกว่ากริช	ขุนแผนซิดเข้าชัยบิไชยกหนี
กริชแทงง้าวพาดพลาตทุกที	หมิ่นหาญตีแผนดำด้วยกริชตั้ง
หมิ่นหาญฟันผับแผนรับผัวะ	เอากริชแยงแทงฉัวะเข้าตำผึง
หมิ่นหาญเซแผนซ้าล้มคว่ำตึง	แผนทะลึ่งเหยียบคออ้ายพ่อตา ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นการใช้ถ้อยคำที่แสดงให้เห็นถึงจังหวะและลีลาที่รุนแรง กระแทกกระทั้น เนื่องจากเป็นฉากของการต่อสู้ระหว่างขุนแผนกับหมิ่นหาญ มีการใช้คำแสดงเสียงของการต่อสู้ เช่น คำว่า ผับ - ผัวะ - ฉัวะ รวมทั้งมีการใช้คำที่ทำให้เห็นจังหวะของการต่อสู้ เช่น คำว่า ชัยบิไชยก - ตี - ตำ - ตึง - เซ - ซ้า ที่ทำให้สามารถจินตนาการภาพของการต่อสู้ในครั้งนี้ได้อย่างมีจังหวะที่ชัดเจน

กลวิธีทางความหมาย

กลวิธีทางความหมาย คือ ความหมายโดยตรงและโดยนัยของถ้อยคำหรือข้อความที่ปรากฏใน *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* ซึ่งผู้ประพันธ์ได้เลือกสรรถ้อยคำต่าง ๆ มาเรียงร้อยให้เกิดความงามทางวรรณศิลป์ โดยถ้อยคำที่ปรากฏสามารถสื่อหรือถ่ายทอดความหมายได้อย่างแยบยล ซึ่งกลวิธีทางความหมายดังกล่าวประกอบด้วย คำ และเนื้อความ ดังนี้

1. คำ

1.1 **การสรรคำ** คือ การเลือกใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมกับเนื้อความ บริบท ตัวละคร ได้แก่ การเลือกใช้คำที่มีศักดิ์สูงสร้างลีลาให้งดงาม การสรรคำใน *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* นี้ถือเป็นสิ่งที่โดดเด่นที่สุดก็ว่าได้ เนื่องจากผู้ประพันธ์แต่ละท่านมีการเลือกสรรคำ โดยเฉพาะคำศัพท์ธรรมดาทั่วไป แต่มีความหมายที่ลึกซึ้งกระทบอารมณ์ผู้อ่านและผู้ฟังได้เป็นอย่างดี เช่น

“... แลเห็นเขาเจ้าเงื่อมชะง่อนชะงอก	เป็นกรวยโกรกน้ำลาดกระเซ็นชาน
โครมครึกก็ก้องท้องพนานต์	พลุ่งพล่านมาแต่ยอดศิรินทร์
เป็นชะวากวุ้งเว้งตะเพิงพัก	แงชะงักเงื่อมชะง่อนล้วนก้อนหิน
บ้างใสศดหยดย้อยเหมือนพลอยนิล	บ้างเหมือนกลิ้งพู่ร้อยห้อยเรียงราย
ตรงตะพักเพิงผาศีลาเฟิน	ชะงักเงินเงื่อมออกชะแง้หงาย
ที่หุบห้วยเหวหินบิ่นทลาย	เป็นวุ้งไว้งโพรงพรายดูลายพร้อย
บ้างเป็นยอดคอดกายตะเกะตะกะ	ตะขุตะขระเหี้ยนหักเป็นหินห้อย
ขยุกขยิกหยดหยดเป็นยอดย้อย	บ้างแหลมลอยเลื่อมสลัประยับยิบ

บ้างออกเง้าเป็นเงียงบ้างเกลี้ยงกลม บ้างเป็นโปปมเป็นปุมกะปุกกะปิบ
บ้างปกแปกเป็นพุดลิลลิล โลงตะลิลแลตลอคยอคศิรินทร์ ...

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นการพรรณนาธรรมชาติที่ผู้ประพันธ์มีการเลือกสรรคำมาเรียงร้อยได้อย่างไพเราะ สามารถสร้างจินตภาพของขุนเขาที่มีการแปรสภาพไปในลักษณะต่าง ๆ เช่น เสียงพยัญชนะต้น “ง” ในคำว่า งอก - เง้า - เง้อม - เงียง - ชะง่อน - ชะงอก - ชะงัก - ชะแง้ - แง่ หรือเสียงสระ “อ” ในคำว่า กะปุกกะปิบ - ตะเกะตะกะ - ตะขุตะขะ ที่ช่วยให้ผู้อ่านและผู้ฟัง เกิดจินตนาการถึงภาพขุนเขาที่มีสภาพขรุขระ เนื่องจากคำที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้สอดคล้องกับภาพ ที่ผู้ประพันธ์ต้องการสื่อให้เห็นถึงภาพธรรมชาติที่มีความสมจริงได้อีกประการหนึ่ง

1.2 การเล่นคำ คือ การนำคำที่มีรูปหรือมีเสียงที่พ้องกันหรือใกล้เคียงกันมาเล่นในแต่ละวรรคในเชิงการเล่นเสียงและความหมาย เพื่อให้เกิดความไพเราะและมีความหมายที่ลึกซึ้งทำให้เกิดความเปรียบที่กระทบอารมณ์ผู้อ่าน เช่น

“... ผูลิงไต่กิ่งกลางลิงไขว่	ลางลิงเล่นไล่กันวุ่นวิ่ง
ลางลิงชิงค่างขึ้นลางลิง	กาหลงลงกิ่งกาหลงลง
เพกกาเกาะทุกก้านกิ่ง	กรรมนิกาเกาะกิ่งก้านหมอลง
มัดกากากวนล้วนกาดง	กาฝากกลางทำรังกา ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงการเล่นคำที่มีรูปคำเหมือนกันแต่มีความหมายที่ต่างกัน หรือที่เรียกว่า “คำพ้องรูป” รวมทั้งมีการออกเสียงที่เหมือนกัน เช่น ตัวบทนี้จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์ มุ่งที่จะนำเสนอการเล่นคำว่า “กา” ที่เป็นการเรียบเรียงคำให้เกิดความงามทางด้านเสียงและความหมาย กล่าวคือ คำว่า กว ที่หมายถึงสัตว์ที่มีปีกจำพวกนกชนิดหนึ่งไปพ้องกับรูปของคำว่า กว ซึ่งเป็นคำประกอบในชื่อพืช ได้แก่ เพกา - กรรมนิกา (กรรมนิการ์) - มัดกา (มะกา) - กาฝาก นอกจากนี้ยังมี คำว่า ลิง ที่หมายถึงสัตว์ คำว่า ลางลิง ที่หมายถึงพืช และ ลางลิง ที่หมายถึงลิงบางตัว ลักษณะของการเล่นคำดังกล่าวถือได้ว่าเป็นการสร้างความงามทางด้านวรรณศิลป์ให้ผู้อ่านและผู้ฟังได้รับความเพลิดเพลินไปกับถ้อยคำ

1.3 การซ้ำคำ คือ การใช้คำเดียวกันกล่าวซ้ำหลายแห่งในบทประพันธ์แต่ละบท หรือแต่ละวรรค เพื่อย้ำเนื้อความให้หนักแน่นขึ้น การซ้ำคำในเชิงวรรณศิลป์มักซ้ำคำที่สำคัญ ซึ่งจะช่วยให้เกิดความชัดเจนหนักแน่นของสารที่ผู้ประพันธ์ต้องการที่จะสื่อ เช่น

“... สงสารตัวสงสารผัวสงสารบ้าน	สงสารท่านมารดาหน้าตาไหล
สงสารสวนหวนหอมสุมาลัย	สงสารทั้งข้าไทสงสารกัน
ขุนแผนแสนโคกสงสารน้อง	สงสารห้องฟูกหมอนที่นอนนั้น
แต่แลแลกลับไปเข้าไพรวัน	หันหับห้องร้องไห้ในที่นอน ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงการซ้ำคำ นั่นคือคำว่า “สงสาร” ซึ่งเป็นตัวอย่างของการซ้ำคำที่ผู้ประพันธ์ต้องการจะเน้นย้ำเพื่อให้เห็นถึงความ “สงสาร” ความอาลัยอาวรณ์ที่ตัวละครมีต่อบุคคลและสิ่งต่าง ๆ แวดล้อมที่เกี่ยวข้อง โดยปรากฏภายในจิตใจของตัวละครภายในเรื่อง ทั้งนี้

จะเห็นว่าการเน้นย้ำเหล่านี้ช่วยให้ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถเข้าใจถึงอารมณ์ความรู้สึกที่ปรากฏอย่างชัดเจน

2. เนื้อความ

2.1 โวหาร หรือสำนวนโวหาร คือ ถ้อยคำที่มีการเรียบเรียง ตกแต่งเนื้อความ หรือสำนวนที่ใช้สำหรับการประพันธ์ จาก *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* สามารถจำแนกโวหารที่โดดเด่นออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

2.1.1 บรรยายโวหาร คือ การเขียนอย่างตรงไปตรงมา มุ่งเข้าหาสาระของเรื่องทันที เช่น

“... ลงบันไดไปขึ้นลิ้นหมอกม้า	เรียกโหงพรายมาทั้งน้อยใหญ่
ออกจากกาญจนบุรีรี่เข้าไพร	โหงพรายตามไปเป็นไกลา
ตัดมาห้วยโรงหนองตะพาน	ข้ามธารจรเข้แล้วเข้าป่า
ถึงหนองน้ำบ้านพลับระยัปดาห์	รีบมาใกล้บ้านขุนช้างนั้น ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นการแสดงให้เห็นการบรรยายในตอนที่ขุนแผนเดินทางจากเมืองกาญจนบุรีไปที่บ้านของขุนช้างที่อยู่ในเมืองสุพรรณบุรี ในตัวบทมีเนื้อความที่กระชับรัดกุมตั้งแต่ขุนแผนออกจากบ้าน การเตรียมตัวที่จะเดินทางรวมถึงการกล่าวถึงสถานที่ต่าง ๆ จนไปถึงบ้านของขุนช้าง ข้อความที่ปรากฏสื่อความได้อย่างตรงไปตรงมา ใช้คำน้อยและเรียบง่าย แต่สามารถสื่อความได้อย่างครบถ้วน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้ประพันธ์ไม่ต้องการให้เนื้อหาของบทประพันธ์ยืดเยื้อและจะช่วยให้ผู้อ่านและผู้ฟังไม่เกิดความเบื่อหน่าย

2.1.2 พรรณนาโวหาร คือ การเขียนที่เน้นรายละเอียด ใช้ภาษาที่ไพเราะงดงาม มุ่งให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ สร้างความเพลิดเพลินหรือมุ่งให้เกิดความซาบซึ้ง เช่น

“... ยางยุงสูงโยนโอนสะบัด	พระพายพัดเอนลู่คู่สะพรั่ง
ลมกระแทกแตกคลื่นสนั่นดัง	ถูกรังหนูพุกยุ่งสุมพู่
ปลายทอยดยอดแยะตลอดได้	เป็นตะไคร้คราบเครอะออกเยอะอยู่
กระแต่ตามกระรอกมาเข้าคารู	งูเขียวเลี้ยวไล่ตลอดปลาย
กลางต้นล้มตั้งตละปัก	รากหักขึ้นแทงระแหงหงาย
กะตุ้มกะตัมเกะกะปะกันตาย	ยอดหวายพันคลุมอยู่ซุ่มเชิง
เป็นน้ำกรังรังเรอะอยู่เฉอะฉะ	เขยอะขะขะขุกขุกขุ่ยเยียง
รุงรุงรุกฤษเป็นปุยเชิง	กะพะกะเพิงพันผูกลูกหวายไป
กลางต้นโกรันกร่อนจนปล่อนเปลือก	เทือกถูกโคลนช้างเอาข้างไส
เขี้ยวข้อมพุ่มซ้อซ้อใบ	แมงกู่ไซในนอกเป็นพรอกโพรง ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นการแสดงให้เห็นการ “พรรณนา” อย่างเด่นชัด โดยผู้ประพันธ์มีการเลือกใช้ถ้อยคำเพื่อกล่าวถึงลักษณะของธรรมชาติอย่างตรงไปตรงมาตามความเป็นจริง แม้ว่าภาพที่ผู้อ่านและผู้ฟังได้จินตนาการขึ้นจะเป็นภาพที่ดูจะไม่งดงามนัก แต่ตัวบทดังกล่าวกลับมีลักษณะทางวรรณศิลป์ที่งดงาม

เห็นได้จากการใช้คำที่มุ่งให้เกิดภาพที่สมจริง เช่นคำว่า *คราบ - กรัง - เขยอะขยะ - ขยุกขยุย - รุงรัง* นอกจากนี้ยังปรากฏภาพของสิ่งมีชีวิตที่กำลังเคลื่อนไหวอยู่ในธรรมชาติช่วยให้เกิด ความสมจริง เช่น ภาพของกระแต กระรอก ที่กำลังวิ่ง รวมถึงงูเขียวที่กำลังเลื้อยอยู่ตามต้นไม้

2.2 ภาพพจน์ คือ คำหรือกลุ่มคำที่เกิดจากวิธีการสรรคำมาใช้เพื่อให้เกิดภาพที่แจ่มชัดและได้ความที่ลึกซึ้งขึ้นในใจของผู้อ่านและผู้ฟัง คำหรือกลุ่มคำเหล่านั้นถือเป็นผลของการใช้คำอย่างมีศิลปะโดยใช้วิธีการเปรียบเทียบในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

2.2.1 อุปมา คือ การเปรียบเทียบว่าสิ่งหนึ่งเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่งโดยใช้คำเชื่อมที่มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “เหมือน” เช่นคำว่า *ดัจ ตั้ง ราว รวากับ เปรียบ ประดัจ แฉก ปาน* ประหนึ่ง เพียง เพียง เช่น

“... จะเสียแรงไปว่าพยายาม แม่จะเปรียบเนื้อความให้เข้าใจ
นางพิมพริ้มเพราดั่งจันทร์ เอ็งเหมือนเต๋านาอยู่ต่ำได้ ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นตอนที่นางเทพทองกล่าวถึงความงามของนางพิมพิลาไลยว่าเป็นผู้หญิงที่มีความงามเปรียบได้กับความงามของ *ดวงจันทร์* ผิดกับตัวขุนช้างลูกของนางเทพทองที่มีรูปลักษณะไม่งาม รวมทั้งไม่คู่ควรกับนางพิมพิลาไลย โดยใช้การเปรียบขุนช้างว่าเป็น *เต๋านา* ที่ไม่มีความงามและอยู่ต่ำต่อไม่สามารถเทียบได้กับดวงจันทร์ที่งดงามและสูงส่ง

2.2.2 อุปลักษณ์ คือ การเปรียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีคุณสมบัติบางประการร่วมกัน มักใช้คำว่า “คือ” และคำว่า “เป็น” แต่ในบางครั้งก็อาจไม่มีคำที่สื่อให้เห็นการใช้อุปลักษณ์โดยตรงเหมือนอุปมาแต่ใช้วิธีกล่าวเป็นนัยให้ผู้อ่านและผู้ฟังทำความเข้าใจเอง เช่น

“... คิดแล้วจึงว่าช่างน่าหัว มาหลงตัวหลงห้องไม่เห็นสม
แค้นนักที่มัลลภมาลอบชม มายกยอให้นิยมเหมือนแย้มกัน
เต๋าค่อยดอกอย่าต่อให้ตื่นสูง มิใช่ยุ้งจะมาย้อมไม่เห็นชัน
หิ้งห้อยฤจะแข่งแสงพระจันทร์ อย่าปั่นน้ำให้หลงตะลึงตา ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นการใช้ “อุปลักษณ์โดยนัย” ที่ไม่มีการใช้คำว่า “คือ” และคำว่า “เป็น” มาแสดงให้เห็น แต่ใช้ประเภทของสัตว์ คือ เต่า นกยูง และหิ้งห้อย รวมไปถึงลักษณะของธรรมชาติ คือ แสงของพระจันทร์ มาเปรียบให้เป็นตัวละครภายในเรื่อง ซึ่งปรากฏในตอนนี้นางแก้วกิริยากล่าวกับขุนแผนเมื่อขุนแผนเข้ามาในห้องของนางแล้วกล่าวชมว่านางมีความงามคล้ายนางวันทองทำให้ขุนแผนเข้าใจผิดจึงได้ลอบชมนาง ทำให้นางแก้วกิริยาโกรธและรู้สึกเหมือนถูกเยาะเย้ยที่ขุนแผนนำตนไปเปรียบกับนางวันทอง ภาพพจน์ที่นางแก้วกิริยากล่าวนี้จึงเปรียบตัวของนางเป็นเพียง *เต่า* และ *หิ้งห้อย* ที่ไม่อาจเปรียบกับความงามของนางวันทองที่เปรียบได้กับ *ยุ้ง (นกยูง)* และ *แสงพระจันทร์*

2.2.3 บุคคลวัต หรือบุคคลิษฐาน คือ การสมมติสิ่งต่าง ๆ ให้มีกิริยาอาการความรู้สึกเหมือนมนุษย์ หรือเป็นการเปรียบโดยนำสิ่งที่ไม่มีชีวิต หรือสิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์มากล่าวถึงราวกับเป็นมนุษย์ เช่น

“... ขุนแผนบอกว่าข้าจะไปทัพ หมายถึงรับไปด้วยช่วยอาสา
เพราะได้เคยเห็นใจแต่โรมา จะไปได้ฤกว่าท่านหย่อนแรง
สีหมอกดีใจจะไปทัพ เต็มหรือร้องว่าตัดขาแข่ง

ดังบอกว่าข้าจะไปอย่าได้แคลง ขุนแผนแจ้งท่วงทีก็ดีใจ ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นการใช้ “สัตว์” เพื่อแสดงอาการกิริยาของมนุษย์ นั่นคือผู้ประพันธ์กล่าวถึง “ม้าสีหมอก” พาหนะของขุนแผนที่แสดงความดีใจเมื่อได้พบกับขุนแผน รวมทั้งยังแสดงให้เห็นความรู้สึก ดีใจที่จะได้ไปร่วมทัพกับขุนแผนอีกครั้ง ตัวบทมีการใช้อำนาจกิริยา *เด่น* และการ *ตัดขา* ซึ่ง เป็นคำแสดงกิริยาท่าทางของมนุษย์ ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดจินตภาพสามารถรับรู้ถึงความตื่นเต้น ดีใจ ซึ่งเป็นอารมณ์สากลที่เกิดขึ้นได้ทั้งกับมนุษย์และสัตว์ให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้น

2.2.4 อติพจน์ คือ การเปรียบเทียบที่เกินความเป็นจริง มิได้เป็นการโกหกหลอกลวง แต่เป็นการเปรียบเทียบเพื่อให้เนื้อความที่ผู้ประพันธ์สื่อออกมามีความหนักแน่น ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น

“... ลาวทองน้องรักประจักษ์จิต *ดังคมกริชกรีดทรวงออกเป็นสอง*
สะอื้นออกปากว่าน้ำตานอง *พ้อครองเมียอยู่ไม่ถึงปี*
จะจากอกเหมือนตกลมธรรมาศ *จะกลิ้งตายกายขาดลงเป็นผี ...”*

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นการกล่าวถึงความตื่นตระหนก ความกลัว และความเสียใจของนางลาวทองที่ตนจะต้องถูกพรากจากขุนแผนไปอยู่ในวังหลวง ตัวบทมีการกล่าวถึงอารมณ์ และความรู้สึกของนางลาวทอง โดยผู้ประพันธ์มีการกล่าวเปรียบเทียบทุกซ่ที่ตัวละครได้รับว่าเปรียบได้กับการถูกกริชผ่าอก เปรียบได้กับการตกจากเขาพระสุเมรุจุนร่างกายฉีกขาด ภาพพจน์เกินจริงประเภทนี้ช่วยให้ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถเข้าใจถึงอารมณ์ความรู้สึกที่ตัวละครกำลังได้รับอย่างชัดเจน

2.2.5 นามนัย คือ การใช้คำ หรือวลี ที่บ่งลักษณะหรือคุณสมบัติของสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาแสดงความหมายแทนสิ่งนั้นทั้งหมด เช่น

“... *ญาติกาหาไหนมีใครเล่า* *จะส่งข้าวปลาหมดคงอดสิ้น*
จะเป็นความถามไถ่ในบุริน *เงินแต่เท่าปกรันก็ไม่มี*
เขาจะเรียกค่าฤชาตุลาการ *จะผูกมัดรัดประจานไม่ควรที่*
ถ้าแพ้งคงปรับทับทวี *เลือดเนื้อเท่านั้นเป็นเงินทอง ...”*

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นการใช้ภาพพจน์ประเภท นามนัย โดยผู้ประพันธ์ใช้คำว่า *เลือด - เนื้อ* แทนความหมายของ “ชีวิต” ในตัวบทเป็นการกล่าวถึงการคิดหาทางสู้คดีความของนางวันทองที่อาจจะต้องใช้เงินทองเป็นจำนวนมาก ซึ่งในตอนนี้นางและขุนแผนก็ไม่มีทรัพย์สินที่จะนำไปสู้คดีได้ และหากแพคดีความก็คงได้รับความเดือดร้อน คงต้องใช้ *เลือด เนื้อ* ซึ่งหมายรวมถึง “ชีวิต” ของ พวกตนแทนเงินค่าปรับ

2.2.6 สัทพจน์ คือ การเปรียบเทียบโดยใช้คำเลียนเสียงของสิ่งต่าง ๆ เช่น เสียงดนตรี เสียงสัตว์หรือเสียงในธรรมชาติ เช่น

“... *นกเขาเงื่อมเขาแล้วเคล้าคู่* *จู้กุกจู้กุกเฝ้าคู่ชัน*
อัญชันจับกิ่งต้นชิงชัน *เบญจวรรณจับเจ้าแก้ววัลย์เปรียง*
ไก่อ่าวิ้งกรากกระต่ากลั่น *ตัวผู้ชันเอกอิเอ็กวิวเสียง*
เข้ากินชุกุ้ยเขี่ยตัวเมียเคียง *เห็นคนเลี้ยงลัดแลงเข้าแฝงกอ ...”*

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นการเลียนเสียงของสัตว์ในธรรมชาติ ผู้ประพันธ์ได้พรรณนาถึงสัตว์ชนิดต่าง ๆ รวมทั้งมีการใช้การเลียนเสียงของสัตว์แต่ละชนิด ได้แก่เสียง *จู้จุกจุกจู้จุก* ของนกเขา และเสียง *กระต๊าก - เอออีเอ๊ก* ของไก่ป่า ทำให้ผู้อ่านสามารถที่จะจินตนาการถึงภาพสัตว์ที่มีเสียงร้องอันสมจริงไปพร้อมกัน ซึ่งเป็นการสร้างความงามทางวรรณศิลป์ที่ผู้ประพันธ์ใช้เสริมการพรรณนาได้อย่างแยบยล

2.2.7 ปฏิพากษ์ คือ การใช้ถ้อยคำที่มีความหมายตรงกันข้าม หรือขัดแย้งกันมา กล่าวอย่างกลมกลืนกันเพื่อเพิ่มความหมายให้มน้ำหนักมากยิ่งขึ้น เช่น

“... ออกเอยเกิดเข็ญเป็นสตรี	พอที่จะเป็นสุขไม่สุขได้
ไม่รักกายร้ายชมภริมย์ไป	เพราะไม่ครองใจจึงได้แค่น
เสียแรงรูปงามนามก็เพราะ	ละมุนเหมาะใจชั่วนี้เหลือแสน
ที่ดีดีสิ้นในดินแดน	ชั่วเล่าใครจะแมนก็มี ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นภาพพจน์ปฏิพากษ์ โดยการใช้ “ภาวะขัดแย้ง” ซึ่งเป็นการใช้คำหรือข้อความที่มีความหมายตรงกันข้าม หรือต่างกันมาเปรียบเทียบกัน เพื่อให้เกิดความหมายที่เด่นชัดมากยิ่งขึ้น ตัวอย่างข้างต้นเป็นการนำคำที่มีความหมายตรงข้ามกันมาเปรียบเทียบให้เห็นเป็นคู่ ๆ ได้แก่คำว่า *รูปงาม - ใจชั่ว* และ *ดี - ชั่ว* ทำให้เห็นว่าคำทั้งคู่มีความหมายที่ต่างกันโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้ผู้ประพันธ์อาจต้องการสื่อให้เห็นถึงความคิดของนางวันทองที่มีความขัดแย้งอยู่ในจิตใจเกี่ยวกับเรื่องของการประพฤติปฏิบัติตนที่ผ่านมาของนางเอง

2.3 สัญลักษณ์² คือ การใช้สิ่งหนึ่งแทนอีกสิ่งหนึ่ง เป็นการสร้างจินตภาพซึ่งใช้รูปธรรม ชักนำไปสู่ความหมายอีกชั้นหนึ่ง ส่วนใหญ่มักเป็นที่เข้าใจกันในสังคม (ธเนศ เวศร์ภาดา, 2549) ในวรรณคดีไทยโบราณมีการใช้สัญลักษณ์อย่างเป็นระบบใน “บทอัศจรรย์³” โดยใช้สัญลักษณ์จากธรรมชาติมาพรรณนาการร่วมรักของตัวละครอย่างประณีตเป็น “ขนบ” ทางวรรณศิลป์ของไทยประการหนึ่ง เช่น

“... ค่อยชยจับเขี่ยอ่อนแต่น้อยน้อย	ฝนปรอยฟ้าลั่นสนั่นเปรี้ยง
ลมพัดซัดคลื่นสำเภาเอียง	ค่อยหลีกเสียงแล่นเลียบตลิ่งมา
พายุหนักซัดไปได้ครึ่งรอก	แต่เกลือกกลอกกลับกลิ้งอยู่หนักหนา
ทอดสมอรอท้ายเป็นหลายครา	เกตราหยุดเล่นเป็นคราวครา
สมพาสพิมดูจรมแม่น้ำตื่น	ไม่มีคลื่นแต่ระลอกกระดกออกฉาว
ปะสายทองแดงต้องพายู่ว่าว	พอออกอ่าวก็พอมล่มลงไป ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นการใช้สัญลักษณ์ในบทอัศจรรย์ คือ ขุนแผนกับนางสายทอง เห็นได้จากคำว่า *สมพาส* ที่มีความหมายว่า การอยู่ร่วมกัน หรือการร่วมประเวณี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ทั้งนี้ผู้ประพันธ์ได้นำเสนอโดยใช้สัญลักษณ์ทางธรรมชาติที่ได้กล่าวอย่างตรงไปตรงมา เช่น คำว่า *ฝนปรอย -*

² ในบทความนี้ผู้เขียนได้จำแนก “สัญลักษณ์” ออกจากภาพพจน์ ดังที่ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (2549) ได้กล่าวว่า “สัญลักษณ์ ในบริบทการศึกษาวรรณคดีเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ประการหนึ่ง เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่อาจมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับภาพพจน์ แต่มิใช่ประเภทหนึ่งของภาพพจน์”

³ บทที่กล่าวถึงการร่วมรักของตัวละคร

3. **วีรรส** คือ ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ถึงความมุ่งมั่นในการต่อสู้ของตัวละคร ความกล้าหาญพากเพียรเป็นหนทางนำไปสู่ความสำเร็จ เช่น

“... ครานั้นเถนขवादชาติกุมภีล	ชุมพลช้อยู่บนหลังหาลงไม้
แกแวงเหวียงเปียงสะบัด	ชุมพลได้ที่แทงด้วยแรงฤทธิ์
ฉับฉับย่อยด้วยรอยแทง	จนน้ำแดงดาบไปด้วยโลหิต
จระเข้เถนเหลือทนเห็นพันคิด	พลางนิมิตด้วยพระเวทวิทยา
อ่านคาถาถ้วนคำรบร้อยแปดที	เพศกุมภีลก็กลับเป็นมัจฉา
ชุมพลหายกลายเป็นสฤณา	เที่ยวดำด้นค้นปลาในวารี ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นการต่อสู้ระหว่างพลายชุมพลกับเถนขवादที่แปลงกายเป็นจระเข้ เนื้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นความกล้าหาญของพลายชุมพลที่มีความมุ่งมั่น กล้าหาญ และสามารถต่อสู้กับศัตรูที่เก่งกาจได้อย่างไม่ลดละ เห็นได้จากคำที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้ในการนำเสนอการต่อสู้ครั้งนี้ เช่น คำว่า *ชุมพลช้อยู่บนหลังหาลงไม้* และแม้ว่าเถนขवादจะพยายามหนีไป พลายชุมพลก็ไม่ละความพยายามที่จะตามไปต่อสู้ โดยแปลงกายเป็นนกดำน้ำไปล่าปลาเถนขवादดังที่กล่าวว่า *เพศกุมภีลก็กลับเป็นมัจฉา ชุมพลหายกลายเป็นสฤณา เที่ยวดำด้นค้นปลาในวารี* ซึ่งทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังได้รู้สึกถึงความมุ่งมั่นในการต่อสู้เพื่อชัยชนะของพลายชุมพล

4. **พิภตสรส** คือ ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ารังเกียจ หรือน่าเบื่อระอา เป็นความรู้สึกอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการได้ประสบกับสิ่งที่ไม่พอใจ ไม่อยากพบไม่อยากได้ในสิ่งนั้น ๆ เช่น

“... นางเทพทองเหลียวหน้าคว่ำลูกชาย	พลิกคว่ำพลิกหงายอยู่ตัวสั้น
ทุตลูกบดสีเหมือนผิบบั้น	หัวล้านในครรรค์ดั่งดวงเดือน
เสี้ยแรงอุ้มท้องประคองมา	ชกโคตรแม่อำมหาชี้เรือนเปื้อน
เลี้ยงมันไว้เฝ้าเพื่อนเรือน	หัวเหมือนโคตรข้างไหนให้เกิดมา

.....
นางเทพทองร้องด่าอำมายจาก	ข้างเต็นหยกหยกเหมือนตลกโขน
ยึดไว้ไม่นิ่งตลกลิงทโมน	อำยผีโลนที่ไหนปั้นใส่มา
ไม่มีใจที่จะใคร่เข้าอุ้มชู	เหมือนค่างครอกหลอกกูดูชายหน้า ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นเป็นตอนที่นางเทพทองให้กำเนิดลูกของนาง (ขุนช้าง) จากนั้นนางพบว่าลูกที่นางให้กำเนิดมีรูปลักษณ์ไม่เป็นที่ประทับใจของนางเป็นอย่างมาก ทำให้นางรู้สึกรังเกียจและไม่อยากที่จะเลี้ยงดู เห็นได้จากการที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้คำที่สื่อถึงความเกียจชัง เช่น คำว่า *ทุตลูกบดสีเหมือนผิบบั้น - เสี้ยแรงอุ้มท้องประคองมา - เลี้ยงมันไว้เฝ้าเพื่อนเรือน - ไม่มีใจที่จะใคร่เข้าอุ้มชู - เหมือนค่างครอกหลอกกูดูชายหน้า* ซึ่งผู้อ่านและผู้ฟังจะสามารถรู้สึกได้ว่า คำดังกล่าวเป็นคำที่แสดงถึงความรู้สึกรังเกียจและไม่พอใจของนางเทพทองที่มีต่อขุนช้างอย่างชัดเจน

5. **ศานตรส** คือ ความสงบใจ เป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะความสงบ ไม่วุ่นวาย ความวิเวกเป็นสภาพที่ทำให้อารมณ์ของมนุษย์สงบ เช่น

“... ชุนไกรได้ฟังสหายค่อยคลายใจ บรรยายสอนให้ทุกสิ่งอัน
ค่อยระงับดับความโศกา ภาวนาประนมมือถือนั้น
คิดถึงคุณพระพุทธพระธรรมนั้น อภิวันทพระสงฆ์ทรงศีลา
ทั้งคุณบิดามาตุเรศ บังเกิดเกศก้อเกล้าเกศา
ขออำนาจจะประกาศแก่เทวา ให้ทราบทั่วฟากฟ้าสุธาธาร
ด้วยตัวข้าชุนไกรกระทำผิด ถึงชีวิตจะม้วยสังขาร
จะตายด้วยความสัตย์ปฏิญาณ อย่างพงศ์พลายฝ่ายทหารอันชาญชัย
ปากว่าตาปิดจิตปลง ระวังบงไม่พรั่นหวั่นไหว
ก้มหน้าหลับตาภาวนาไป ได้ที่ให้นิ้วเขาพันลง ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นกล่าวถึงตอนที่ชุนไกรถูกสังหารจากเหตุที่ตนฆ่ากระบือตายไปเป็น จำนวนมาก เมื่อชุนไกรยอมรับในชะตากรรมก็พร้อมที่จะรับโทษ โดยทำจิตใจให้สงบระลึกถึงพระรัตนตรัย คุณบิดามารดา และเทพยดา ก่อนที่ตนจะต้องจบชีวิตลง ในตอนนี้ผู้ประพันธ์ได้เลือกใช้ถ้อยคำที่มีความรู้สึกสงบนิ่งและแสดงถึงความเด็ดเดี่ยว เช่นคำว่า ระวังบงไม่พรั่นหวั่นไหว ถ้อยคำดังกล่าวทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังได้เห็นถึงความสงบของชุนไกรทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจได้อย่างเด่นชัด

6. **หาสยรส** คือ ความสนุกสนาน เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะความตลกขบขัน เช่น

“... เมียจะตายตามผัวกลัวมีหลอก กลัวหายใจไม่ออกเมื่ออาลัย
จะโจนน้ำให้ตายไปตามกัน ก็กลัวจะเข้มนจะคาบไป
เมียจะเชือดคอตายเสียหลายครั้ง แต่รอร้งกลัวเจ็บไม่เชือดได้
จะผูกคอกหาเชือกมาเตรียมไว้ เชือกก็ใหญ่กลัวจะรัดมัดต้อนคอ ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นกล่าวถึงตอนที่นางศรีประจันปลอมนางวันทองเมื่อรู้ว่าพลายแก้วตาย ซึ่งทำให้นางคิดถึงสามีของนางที่ตายไปแล้ว ตัวบทแสดงให้เห็นความขบขันที่ผู้ประพันธ์นำเสนอผ่านถ้อยคำที่ขัดแย้งทางความคิดของนางศรีประจัน เช่นคำว่า จะตายตามผัว - กลัวมีหลอก, จะโจนน้ำตาย - กลัวจะเข้มนจะคาบไป, จะเชือดคอตาย - กลัวเจ็บไม่เชือดได้, จะผูกคอกตาย - กลัว (เชือก) จะรัดมัดต้อนคอ ถ้อยคำดังกล่าวแสดงให้เห็นความตั้งใจที่จะกระทำบางสิ่งบางอย่างและความขัดแย้งที่ทำให้ไม่สามารถทำสิ่งนั้น ๆ ของตัวละครที่สามารถสร้างความขบขันให้เกิดกับผู้อ่านและผู้ฟังได้

7. **กรุณารส** คือ ปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความทุกข์โศกของตัวละครที่อาจเกิดจากความผิดหวังในความรัก หรือการพลัดพรากจากกัน เช่น

“... แล้วพาลูกออกมาข้างท่าเกวียน จะจากเจียนใจขาดอนาใจ
ลูกก็แลดูแม่แม่ดูลูก ต่างพันผูกเพียงว่าเลือดตาไหล
สะอื้นรำอาลาด้วยอาลัย แล้วแข็งใจจากนางตามทางมา
เหลียวหลังยังเห็นแม่แลเข้มน แม่ก็เห็นลูกน้อยละห้อยหา
แต่เหลียวเหลียวเลี้ยวลับบัวบุญญา โอ้เปล่าตาต่างสะอื้นย่นตะลึง ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นกล่าวถึงนางวันทองกับพลายงามที่จะต้องแยกจากกันเนื่องจากนางวันทองเกรงว่าลูกจะถูกขุนช้างทำร้ายจึงต้องส่งให้ลูกไปอยู่กับย่าเพื่อความปลอดภัย ผู้ประพันธ์เลือกใช้ถ้อยคำที่สื่ออารมณ์โศกเศร้าเนื่องจากแม่กับลูกจะต้องแยกจากกัน เช่นคำว่า *จะจากเขียนใจขาดอนาใจ - ต่างพันผูกเพียงว่าเลือดตาไหล - สะอื้นร่ำอาลาด้วยอาลัย* ถ้อยคำดังกล่าวสามารถสื่อให้เห็นถึงความโศกเศร้าระหว่างแม่กับลูกที่ต้องลาจากกันได้กระทบใจผู้อ่านและผู้ฟังเป็นอย่างดี

8. ภายนอก คือ ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว ความรู้สึกหวาดกลัว ความกลัวรสแห่งความทุกข์เวทนา หรือได้พบกับสิ่งที่สยดสยอง เช่น

“... วันทองแข็งใจเข้าในคุก	แลเห็นคนทนทุกข์สยดสยอง
นำเกลียดน่ากลัวนั่งหัวฟอง	ผอมกร่องร่างกายคล้ายสัตว์นรก
เขาใส่ค่าอาหารไม่พานไส้	เห็นวันทองขึ้นไปไหว้ประหลก
เอากล้วยทิ้งชิงกันตัวสั้นง	ใครมีแรงแย่งฉกเอาไปกิน
สุดแต่มีของให้แล้วไม่เลือก	จนชั้นเปลือกก็ไม่ปอกขยอกลิ้น
เป็นหิดผีพุงหนองไหลริน	เหม็นกลิ่นราวกับศพตรลบไป ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นกล่าวถึงตอนที่นางวันทองไปเยี่ยมขุนช้างในคุก ระหว่างทางที่นางเดินเข้าไปต้องพบกับนักโทษที่ได้รับความทุกข์ทรมานและมีสภาพที่ทำให้นางหวาดกลัวที่ต้องพบกับภาพของความทุกข์เวทนาจนนางต้อง *แข็งใจ เข้าไปในคุก* ตัวบทผู้ประพันธ์เลือกใช้คำที่ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังสัมผัสได้ถึงความน่าสยดสยองของการถูกจองจำ และความทุกข์เวทนาของนักโทษภายในคุก เช่น *คำว่า เห็นคนทนทุกข์สยดสยอง - ร่างกายคล้ายสัตว์นรก - เป็นหิดผีพุงหนองไหลริน - เหม็นกลิ่นราวกับศพตรลบไป*

9. อัศจรรย์ คือ ความอัศจรรย์ใจ เป็นปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะน่าพิศวง เช่น

“... พ่อเป็นนกแก้วแจ้วส่งเสียง	ลูกเลี้ยงเป็นสาหลิกานัน
บินไปจับต้นไม้อยู่ใกล้กัน	รู้พูดสารพันภาษาคน
แต่บรรดาคนผู้ดูจนเพลิน	สรรเสริญสองนายทุกแห่งหน
เออช่างคักดีลึทธิฤทธิ์เวทมนตร์	ข้าศึกไหนจะทนฤทธาเธอ ...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2555)

ตัวบทข้างต้นกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ขุนแผนกับพลายงามแสดงวิชา ในเหตุการณ์นี้ทำให้ผู้ที่ได้รับชมรู้สึกถึงความอัศจรรย์ของวิชาไสยเวทย์ของผู้ที่มีวิชา คือ ขุนแผนกับพลายงาม ผู้ประพันธ์มีการใช้ถ้อยคำที่แสดงถึงความพิศวง ตื่นตะลึงกับการแสดงวิชาในครั้งนี้ เช่นคำว่า *บรรดาคนผู้ดูจนเพลิน - ช่างคักดีลึทธิฤทธิ์เวทมนตร์* คำดังกล่าวช่วยให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดความรู้สึกตื่นเต้น อัศจรรย์ใจในฤทธิ์เวทมนต์ได้เป็นอย่างมาก

สรุป

การศึกษาความงามทางวรรณศิลป์ใน *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* ทำให้ผู้เขียน พบว่า ความงามทางวรรณศิลป์อันโดดเด่นที่ทำให้วรรณคดีเรื่องนี้เป็นที่นิยมและได้รับการยกย่อง ประกอบด้วย 1) กลวิธี

ทางเสียง 2) กลวิธีทางความหมาย และ 3) รสวรรณคดี ซึ่งเกิดจากการที่ผู้ประพันธ์แต่ละท่านสามารถเลือกสรรถ้อยคำต่าง ๆ มาเรียงร้อยให้เกิดเป็นความงามทางด้านวรรณศิลป์ที่มีความไพเราะเป็นอย่างยิ่ง คำต่าง ๆ ที่ปรากฏเป็นคำที่สามารถอ่านและเข้าใจง่าย เนื่องจากวรรณคดีเรื่องนี้เป็นวรรณคดีพื้นบ้านใช้คำศัพท์สามัญทั่วไปไม่ได้มีการประดิษฐ์คำศัพท์โดยใช้คำที่มาจากภาษาบาลี - สันสกฤตมาใช้มาก เหมือนกับวรรณคดีราชสำนักหลาย ๆ เรื่องที่ปรากฏในยุคสมัยเดียวกัน แต่คำธรรมดาสามัญที่ผู้ประพันธ์นำมาใช้ในวรรณคดีเรื่องนี้กลับให้ความงดงาม โดดเด่นทั้งในด้านเสียงและด้านความหมาย โดยเห็นได้จากการใช้โวหารและภาพพจน์ชนิดต่าง ๆ ที่สามารถสื่อให้เห็นจินตภาพ สื่ออารมณ์ความรู้สึกที่สมจริง กระตุ้นใจของผู้อ่านและผู้ฟังให้สัมผัสกับรสวรรณคดีได้อย่างลึกซึ้ง ด้วยเหตุดังกล่าวทำให้วรรณคดีเรื่องนี้ยังคงเป็นที่นิยมและได้รับความสนใจจากผู้อ่านนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

บรรณานุกรม

- กุสุมา รักขมณี. (2549). **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ.
- ธนศ เวศร์ภาดา. (2549). **หอมโลกวรรณศิลป์**. กรุงเทพฯ: ปาเจรา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- рінฤทัย สัจจพันธุ์. (2549). **สุนทรียภาพแห่งชีวิต**. กรุงเทพฯ: ณ เพชร สำนักพิมพ์.
- วิเชียร เกษประทุม. (2555). **เล่าเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน**. กรุงเทพฯ: พ.ศ. พัฒนา.
- ศักดา ปั่นเหนงเพ็ชร. (2517). **คุณค่าเชิงวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน**. วิทยานิพนธ์
ครุศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชามัธยมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (2549). **เจิมจันทน์กัสดาล : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย**.
พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. (2555). กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- เอกพงศ์ ประสงค์เงิน. (2548). **วิวัฒนาการวรรณคดีไทย : เอกสารประกอบการสอนรายวิชา
208261**. ชลบุรี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.